

НАСТАВНИ ПРЕДМЕТ: СОЦИОЛОГИЈА
СТУДИЈСКИ ПРОГРАМ: РАЗРЕДНА НАСТАВА-ПРВА ГОДИНА
ПРЕДАВАЊЕ ПО РАСПОРЕДУ: ПОНЕДЕЉАК, 23.03.2020.
ВРЕМЕ: 10,30-13,00
НАСТАВНИК: Проф. др Јован Базић

21. Сродничке друштвене заједнице

Сродничке друштвене заједнице заснивају се на крвнородничком сродству. У такве заједнице убрајају се хорда, род и племе.

Хорда. - Хорда је представљала најнеразвијенији облик друштвеног живота и она је настала на нижем ступњу дивљаштва у првобитној заједници из чопора у коме су живеле човеколике животиње. Са хордом почиње преисторијски период људског рода, првобитна људска заједница. У хорди је човек обављао све активности које су биле потребне за његову егзистенцију, као и за егзистенцију читаве заједнице. Првенствени задатак хорде био је очување заједнице њених чланова. Сматра се да је хорда трајала неколико десетина хиљада година. У процесу настанка хорди, уједно је све више долазило и до развоја стваралачке свести код људи о могућности "прилагођавања својих делатности постизању сврхе",¹ што им је омогућававало проналазак оруђа за рад и уједно развој неких облика друштвености. А то је већ битна разлика између човека и животиње. Тиме је човек све више постајао свестан стваралац који се повезивао у друштво и стварао нешто ново, а то су производи не само материјалне културе, изражене кроз оруђа за рад, већ и творевине духовне културе изражене у архаичним обрасцима, као што су обредни ритуали и веровања на ирационално мистичан начин како би се разумеле и објасниле природне и друштвене појаве.

Сматра се да је хорду чинило неколико десетина људи, мушкараца и жена свих генерација, који нису били настањени на једном месту већ су лутали по одређеној територији у потрази за храном. Људи су у хорди сакупљали плодове, јестиве биљке и бавили су се ловом и риболовом. Територија на којој су ловили или сакупљали плодове сматрала се заједничком територијом коју су заједно користили и бранили од упада других хорди и пљачке богатстава њеног биљног и животињског света. Хорде су најпре представљале самосталне групе у којима су вршене све функције и делатности потребне за њихов живот, при чему су уједно успостављани и друштвени односи које је тадашњи примитиван човек могао да успостави и развије. Хорда је означавала истовремено биолошку и економску заједницу, а сви чланови хорде међусобно су били једнаки у правима и обавезама. Уколико су постојале неке разлике између њих оне су се заснивале на природним особинама, на разлици по полу и старости. У хорди није постојала разлика између личног и друштвеног живота, тако да су оне биле ендогамне заједнице у оквиру којих нису постојале никакве полне или сексуалне забране, а потомство које је у таквој заједници настајало сматрало се заједничким и цела заједница је била обавезна да се брине о свом потомству. Припадност једној хорди означавала је уједно и припадност одређеном друштву. Зато настанак хорде означава и почетак друштвеног живота, па тиме и настанак људског друштва. Дакле, у оквиру хорди одвијали су се сви животни процеси, почев од

¹ Р. Д. Лукић, *Основи социологије*, Београд 1994, стр. 146.

размножавања, подизања подмладка, прибављања потребних средстава за живот и заштите својих чланова, па све до практиковања неких архаичних образаца културе.

Род. - Овај облик друштвене заједнице настао је на вишем ступњу дивљаштва и заснива на стварању материјалних добара и групном егзогамном браку, који чини друштвену основу рода. Род представља заједницу у којој су се вршили сви процеси неопходни за опстанак човека и њу су сачињавали чланови повезани крвнородничким везама на основу којих настају одређени облици друштвене организације. Међусобни односи људи регулисани су одређеним правилима. Тиме су и друштвена организација и друштвени односи били развијенији у односу на хорду. Припадници рода, осим што потичу од заједничких предака и налазе се у крвном сродству, живе и раде заједно, имају заједничке обичаје, старешину, култ, гробље, заједно ратују итд. "На челу рода је старешина кога бирају сви чланови рода. Проширено тело, тзв. родовски скуп - скупштина, састаје се и решава о најкрупнијим пословима и пословима рода, што је врста примитивне демократије".²

У роду већ настају одређена правила живота која уводе извесна ограничења у погледу забране полног општења између браће и сестара који припадају истом роду, као и код избора полног партнера, што представља основ повезивања различитих друштвених група. Према томе, људи нису само припадници рода, већ и индивидуе са посебним карактеристикама и у међусобним односима обавезују их одређена правила понашања. Родовске заједнице се јављају прво као матријархалне, а потом и као патријархалне. Појавом и развојем сточарства у роду расте и значај мушкараца. Економска улога коју је мушкарац добио представља основ за прелазак родовске власти са жене на мушкараца, односно за прерастање матријархата у патријархат, а сродство се рачуна по мушкој линији. Развојем оруђа за рад долази и до све веће организације рада у оквиру рода. Тако се појединци, или родови као целине, опредељују за трајније бављење једном врстом делатности (земљорадњу, сточарство, или занатску израду одређених предмета). То доводи и до друштвене поделе рада, до успостављања економских односа и размене добара, као и нових односа између друштвених заједница. Развој различитих облика привређивања и све већа количина створених добара, утичу да се друштвени односи и друштвена свест у роду све више развијају. На друштвене односе снажан утицај имају и религијска веровања, а расте и осећај заједништва који се најјаче изражава кроз обавезу међусобног помагања и заштите чланова рода. Појединци се посебно истичу вештином у прављењу појединих предмета које украшавају цртежима и другим украсима, што наговештава појаву сликарства и вајарства.

Односи у роду, који су заснивани су на егзогамији, доводе до успостављања веза између појединих родова, које су представљале основу за стварање ближих економских веза и већих друштава на територијалној основи. С друге стране, временом је дошло до цепања родова, јер су се родови намножили, па су се поједине групе издвајале у посебан род. Али, новонастали род није прекидао везе са родом из кога је настао. Они су и даље одржавали везе, имали једни у друге поверење, сличне навике и најчешће говорили истим дијалектом. "Између таквих родова настаје посебан тип организације друштва познат као *фратрија* или *братство*".³ Братства, представљају први корак у стварању бројнијих људских заједница.

² А. Вајс, *Развитак цивилизације*, Београд 1956, стр. 52.

³ *Исто*, стр. 53.

Племе. - Оно настаје у варварству и њега чини неколико родова који се повезују, било директно, разним облицима повезивања, било преко братства. Удруживање родова у племену вршено је на основу крвног сродства и заједничке територије, као и на основу економских потреба и потреба одбране, које су присиљавале родове да се удруже у племе. Зато, племе представља облик друштвеног живота који је крвно-сродничка, територијална и интересна заједница. У раним фазама развоја племенских заједница јавља се потенцијални својински однос према земљи као простору за кретање и лов, месту за становање и подручју за испашу припитомљених животиња. Припадници појединих племена се све чвршће везују за земљу, тако долази до стварања све већих количина материјалних добара и економске везе између родова постају интезивније. Родови који чине племе и даље задржавају извесну самосталност, а послови који су од значаја за цело племе преносе се на племенске органе: племенску скупштину, веће старешина и племенског војсковође чија је улога веома значајна у рату. Зато племена постају такве друштвене групе које представљају чвршће економске, територијалне, сродничке, па и политичке заједнице. У њима се негује и посебна племенска свест, базирана, пре свега, на свести о крвној повезаности, као и посебна морална начела и религијска веровања. Оваквим карактеристикама племена представљају прелазак на облике живота у којима се људи исказују и као морална бића.

Стварањем савеза племена, који је настао уједињавањем више племена ради међусобне сарадње и заједничког ратовања, постигнут је највиши степен у развоју друштвене организације. Развојем племенске организације, на истој територији се насељавају припадници разних родова и племена што отежава вршење родовске власти и изискује нов облик организације и управљања. У исто време јављају се имовинске разлике којима облици племенске организације и управљања више не одговарају. У оквиру овог облика родовско-племенског уређења све је израженије раслојавање, које је отпочело још на средњем ступњу варварства. Формира се посебан друштвени слој од припадника родовско-племенских старешина и чланова њихових породица, тако да се ствара неки вид аристократије која се групише око војног старешине. Ова аристократија постепено добија све израженији утицај у друштвеном уређењу и доприноси распаду родовско-племенског друштва. С друге стране, родовска, односно крвна веза, као основна снага повезивања, губи значај услед све интезивнијег саобраћаја, трговине, сталније настањености, тако да на истој територији живе припадници разних родова, странци и робови, па "територијални принцип све више потискује принцип крвног сродства на којем почива родовско друштво, тако да се друштво организује на једном и другом принципу".⁴ Племенска организација постоји и сада код народа на нижем степену цивилизацијског развоја. Код нас је имала веома значајну улогу за време отоманске империје у брдским крајевима Црне Горе и источне Херцеговине.

22. Етничке друштвене заједнице

Етничке заједнице заснивају се на заједничком етничком пореклу њихових чланова или на вери о њиховом заједничком етничком пореклу. У етничке заједнице убрајају се народ и нација.

Народ. – То је глобална друштвена заједница која настаје у робовласништву, у доба прерастања крвно-сродничких заједница у више облике удруживања и за своју основу има: територијалну повезаност својих чланова, аутархичну натуралну привреду и

⁴ А. Вајс; Љ. Кандић, *Опита историја државе и права*, Београд 1986, стр. 20.

традиционалну културу. У ствари, народ настаје као виши облик племенског уједињења у коме племена губе своју самосталност и постају делови једне више целине која има и своја посебна обележја, различита од обележја појединих племена. Појаву народа омогућили су многи друштвени услови. У првом реду то је била развијена друштвена свест о заједничком пореклу етничких група (заједнички језик, веровања, култура и тд), солидарност изражена кроз заједничко ратовање, како за одбрану своје територије, тако и за освајање нових територија, формирање заједничке државе и борба за њено очување. Народ је велика група људи која настањује једну земљу или област. Простор је, у овом случају, средина у којој се врши сједињавање једног народа. У овом смислу народ има значење које му даје грчка реч *ethnos*, то јест означава тип етничке заједнице, који карактерише, пре свега, начин живота, заједнички језик, веровања и порекло. Поседовање одређених специфичних особина и постигнут степен заједничког језика са одељеним наречјима која су настала из корена племенских језика, уз заједничку територију, представљају главне елементе који означавају народ као јединствену целину.

Економску основу народа чини аутархична натурална привреда у којој доминирају пољопривреда и занатска мануфактура. Такав облик привређивања карактерише економски локализам и партикуларизам који се изражава кроз постојање различитих привредних целина, самодовољних, између којих су и економски односи развијени и успостављају се, углавном, поводом размене добара. У народу, као глобалној друштвеној заједници, веома је изражена социјална стратификација друштва, која се огледа у постојању различитих сталежа, а потом и класа. За разлику од племена у којима се имовинске разлике нису јављале као социјална диференцијација, јер није ни постојала приватна својина и нису се испољавали различити економски интереси и социјални сукоби, као и органа племенске власти, који су изражавали јединство и заједничке интересе целе заједнице - народ је организован и као политичка заједница (држава), која изражава и штити, поред општедруштвених интереса, првенствено интересе једног мањег дела друштва, најпре робовласника, а потом феудалаца. Осим ових супротности, народи су заједнице у којима су се јављале и све више испољавале и многе друге супротности које имају свој основ у приватној својини, а то су: парцијализована и аутархична привреда, различити локални и економски интереси, супротност између села и града, подела између умног и физичког рада и тд.

У време настанка државе, племена још увек нису била потпуно сједињена у јединствену заједницу (народ), тако да се држава појављује и као значајан кохезиони фактор који доприноси све већем обједињавању територија на којима живе сродна племена и јединству народа на обједињеном простору. Јединство друштва, које се некада заснивало на јединству интереса, коме су одговарали и облици племенског уређења, сада се заснива и обезбеђује политичком организацијом која располаже силом и која принудом разрешава супротности које разједињују заједницу. Јединство и целовитост народа, као глобалне друштвене групе, више се изражава у односима према другим таквим заједницама него у унутрашњим односима. То јединство је нарочито долазило до изражаја када је требало бранити територију или када је требало ићи у освајачке походе. Ратови су доводили и до етничког мешања народа. То се негативно одражавало на економске, политичке и културне специфичности слабијих народа, тако да су они били често асимилирани. У историји су познати освајачки походи које су предузимали велики народи у старом веку: Кинези, Персијанци, Египћани, Грци и Римљани. На освојеним територијама они су заснивали своју државну организацију и наметали свој језик, обичаје и културу. Међутим, етничко мешање

народа изазвано ратовима не припада само древној прошлости. Оно досеже и до наших дана.

Нација. – Овај тип глобалне друштвене заједнице настаје у време прелаза традиционалног друштва у модерно, када настају индустријска производња и тржишна привреда. Израз нација спада у ред појмова о којима има понајмање јасних, теоријски консеквентно изведених и опште прихваћених ставова. Постоје многобројне теоријске концепције о нацији и веома различите класификације тих концепција. Нација се може одредити и у координатама оних димензија и елемената о којима у савременој теорији постоји највећа сагласност, тако да се нацијом може разумети одређена људска заједница са заједничком историјском територијом, заједничким језиком, митовима и историјским сећањима, заједничком културом и заједничком економијом, као и заједничким правима и обавезама њених припадника. Све то чини идентитет једне нације, који се као облик колективне самосвести, развија у сложеним друштвеним и културноисторијским процесима.

Нација се, још од Хегела па све до савремених теоретичара попут Смита, остварује у држави. Код Хегела отелотворење апсолутног, односно народног, духа остварује се на одређеном степену његовог самокретања који се огледа у држави. Најутицајнија су она схватања нације која се класификују на: 1) *грађански* или западни модел; и 2) *етнички* или источни модел.⁵ Ова класификација потиче још од Мајнекеа из 1908. године када је он направио разлику између *Kulturnation*, претежно пасивне културне заједнице и *Staatsnation*, активне самоопредељиве политичке заједнице.

Према грађанском моделу, нација је политичка заједница установљена на либералном принципу *једна нација-једна држава*, где се нација изједначава са државом, а припадност нацији, као свест о заједништву или осећању јединства које имају њени припадници, поистовећује са припадношћу одређене државе. Такво схватање нације присутно је на Западу: "Под појмом нације и националности у Западној Европи, Француској, Енглеској, које су парадигма за то, и Сједињеним Државама, подразумева се припадност држави или држављанство".⁶ Главно обележје нације, према овом моделу, је преваходно поседовање компактне, утврђене територије, где су људи и та територија везани многоструким везама и односима - географским, економским, историјским, културолошким, итд., што све скупа чини нацију, односно државу јединственом. Друго обележје је *идеја патрије*, односно закона и институција у којој влада јединствена политичка воља. То подразумева заједнички кодекс закона и инструмената за њихову примену; заједничке регулативне функције; као и осећање једнакости међу припадницима те заједнице, која се изражава кроз грађанска, законска, политичка, друштвено-економска и друга права и дужности, односно права по основу грађанства. У начелу су сви припадници нације равноправни и закони *патрије* обавезују све. И треће обележје је заједничка култура и идеологија, где су нације схваћене као заједнице културе, чије су припаднике ујединили и хомогенизовали, заједничка историјска сећања, митови, симболи и традиција. Дакле, грађански модел нације чине три основне компоненте: 1) историјска територија; 2) јединствена државна заједница у којој је обезбеђена правно-политичка једнакост њених припадника; и 3) заједничка култура и идеологија.

⁵ Видети: А. Д. Смит, *Исто*, стр. 22-36; Љ. Тадић, "Национално питање и демократија", *Трећи програм*, бр. 85, II-90, Београд, стр. 42-45.

⁶ Љ. Тадић, *Исто*, стр. 43.

Етничком моделу нације главна обележја су "наглашавање заједнице рођења и родне културе",⁷ односно специфичних културних садржаја. За разлику од грађанског модела, где је појединац могао да бира којој ће нацији припадати, у етничком моделу разумевања нације таква слобода није допуштена, јер се национална припадност стицала рођењем, тако да је припадник нације могао мењати државу, али је до краја живота носио обележје заједнице свог рођења - нације. Заједница рођења представља заједницу људи "претпостављене лозе", која своје корене тражи у далеким прецима, тако да су сви припадници заједнице у неком сродству. Овде се нација схвата као фиктивна "натпородица", при чему се често истичу генеалогичке које учвршћују такво уверење. Друго обележје нације је могућност народне мобилизације, која проистиче из наглашених претпостављених породичних веза и која се изражава кроз могућност правдања поступака вође позивањем на "народну вољу". Тиме се уједињују сасвим различите класе и групе у име виших циљева, што доприноси стварању ауторитарних режима. И треће обележје, то су специфични културни садржаји, где се ради, пре свега, о таквом схватању културе у којој су језичко-етнички елементи од битног значаја и они се често не поклапају са државним границама и држављанством, као што је случај са централном, источном и нарочито јужном Европом, а нарочито код словенских националности.⁸ Развијање културних садржаја којима се шири свест о националним митовима, обичајима, историји, језичкој заједници, као и њеним традицијама, ствара се и учвршћује свест о припадности датој етничкој заједници - нацији. Из овог проистиче да су претпостављене везе по лози и генеалогички, народна мобилизација, језик, обичаји и традиције, основне компоненте схватања етничког модела нације. Овај модел познат је и као "романтично хердеровски појам нације",⁹ који је настао под утицајем немачке романтике и њене критике западноевропског просветитељства и рационализма, уз истовремено истицање захтева за ослобођење и националну независност од вишенационалних империја (Русије, Турске и Аустро-Угарске). У XX веку, етнички модел схватања нације нарочито је изражен код историјски закаснелих нација које су, под утицајем реактивне усмерености романтике у прошлост, настојале да по сваку цену оснују своје националне државе, што је посебно испољено у време Првог светског рата и у време пада комунистичких режима на Истоку крајем XX века, као и у Југославији.

Приликом разматрања о нацији најчешће се постављају још два питања која чине комплекс "националних тема", а то су: *национално питање* и *национализам*.

Национално питање. - Оно се превасходно разуме као истицање захтева за национално ослобођење народа од туђинске власти, стварање независне националне државе, као и начина уређења те државе.¹⁰ Такви захтеви нарочито су доминирали у процесу конституисања нација у епохи историјског прелаза из традиционалног у модерно друштво, у вишенационалним државама XIX и почетком XX века, које су биле под доминацијом Отоманске Турске и Аустро-Угарске. У то време се истицало и српско национално питање и оно се изражавало у захтевима за национално ослобођење од турске и аустро-угарске империје и стварање државе која би обухватила целину српског народа. Савременим одређењем националног питања најчешће се означава однос нације и државе, као и настојања ка стварању националне државе економском, политичком и културном интеграцијом

⁷ А. Д. Смит, *Исто*, стр. 26

⁸ Љ. Тадић, *Исто*, стр. 43-44

⁹ *Исто*, стр. 44

¹⁰ Ј. Базић, *Српско питање - политичке концепције решавања српског националног питања*, Београд 2003, стр. 349.

истоветних или сродних етничких заједница. Дакле, националним питањем означава се, у најширем смислу, скуп актуелних друштвено-политичких, економских, културних и других питања унутар нације за чије је решавање она заинтересована; односно скуп питања која се у датој нацији, у конкретним друштвено-историјским процесима, дефинишу и истичу као витални национални интереси, задаци или циљеви.

Национализам. - Овај појам потиче од француске речи "*nationalisme*" што значи љубав према свом народу, родољубље, народни егоизам. Зато често постоји проблем разграничења појмова патриотизам и национализам. Једно од најпотпунијих одређења појма *национализам* дао је чешки национални вођа Томаш Масарик. Он је национализам одредио као "сваки онај поглед који нацију третира као највишу политичку вредност".¹¹ Национализам је појавни облик националне свести којом се изражава припадност одређеној нацији, љубав и приврженост према њој, а у одређеним ситуацијама истицање националних циљева и спремности да се за њих бори. Национализам, као национална свест, може се испољити у свим областима друштвене делатности (од књижевности до ратова за остваривање националних циљева). Национализам се, као ретко који појам у друштвеној науци, веома различито разумевао у различитим конкретно - историјским ситуацијама и био је изузетно подложен политичкој инструментализацији. Некада се оцењивао као врло позитиван, као у време стварања националних држава у Европи, током XIX века; а некада врло негативно, нарочито после Првог светског рата, као мржња према другим нацијама и национална искључивост, тако да се национализам најчешће идентификовао са етноцентризмом и шовинизмом. Такво, противречно разумевање национализма, веома је присутно у литератури, али и у свакодневном друштвеном животу. Међутим, треба имати у виду да се добри односи и сарадња међу нацијама и државама не заснивају на било ком облику испољавања националне свести у којој доминира искључивост и мржња, већ на пуној сарадњи и међусобном разумевању уз потпуно уважавање националног и културног плурализма.

23. Руралне друштвене заједнице

Руралне заједнице су најстарији облик устаљеног друштвеног живота на одређеној територији. Основни тип руралних заједница јесте *село*, па се ове заједнице често означавају и као *сеоске заједнице*.¹² Људи су, зависно од начина стицања добара за задовољавање животних потреба, живели у заједницама различитог карактера и обима. У време првобитне заједнице они су се најчешће задржавали на местима где је било довољно хране и ту су имали привремене насеобине. Устаљене насеобине, односно прве сеоске заједнице, појављују се у ратарској култури када су људи почели да обрађују земљу. Човек је био принуђен да буде у непосредној близини земље коју обрађује, да ту живи са својом породицом на усамљеном поседу или у близини мањег броја других поседа. Та условљеност насељавања карактером стицања средстава за живот људи и везаност за одређену територију представљају кључне особине локалне заједнице. Како је обрада земље била примитивна и ситносопственичка тако је и његова заједница била мала и по свом садржају

¹¹ "Национализам", *Социолошки речник*, Београд 2007, стр. 342.

¹² З. Млинар, *Исто*, стр. 326.

сиромашна. Унапређењем обраде земље, транспортних и комуникационих средстава дошло је и до напретка сеоске заједнице.

Приликом разматрања руралних заједница, иако се мисли на тип локалне заједнице на селу, често се постављају питања: шта је то село, у чему је разлика између града и села и каква су насеља на селу која представљају руралне заједнице. На та питања најконзистентније одговара Сандерсон на следећи начин: "Рурална заједница је онај облик удруживања који се одвија међу људима и њиховим установама у локалном подручју, на коме живе на разбијеним поседима и у селу, које обично чини центар њихових заједничких активности".¹³ Овим се нарочито указује да су становници сеоских заједница оних насеља и њиховог залеђа где се већ обликује посебан центар са својим функцијама. Тиме се поставља доња граница заједници и критеријуму за разликовање између суседства и заједнице. Пошто се готово све основне активности људи одвијају у оквиру одређених институција, може се сматрати да је постојање поједине или више таквих институција (школа, црква, кафана, продавница, амбуланта, задруга итд) критеријум постојања заједнице. Мала села и засеоци који не испуњавају те услове, представљају специфичне руралне заједнице и у њима је живот сужен, тако да се оне одређују као *суседства*. Суседство сачињава мали број породица које живе близу једна друге и одржавају одређене односе међусобне сарадње и узајамне помоћи, као и друге облике друштвености.

Разликовање руралних и урбаних (сеоских и градских) заједница врши се на основу различитих критеријума, особито на основу густине насељености одређене територије, величине насеља с обзиром на број становника који у њему живе, пропорције запослених у пољопривреди и оних који су запослени у другим гранама делатности, развијености централних функција, правно одређен статус насеља и тд.¹⁴ Међутим, руралне заједнице се могу означити и по следећим специфичним карактеристикама: релативна изолованост и већа зависност од природне средине, мали број припадника, интимни и лични друштвени односи и неформална друштвена принуда (*социјална контрола*), низак степен поделе рада и релативна хомогеност, већи значај родбинских веза и породице, велика улога традиције, нарочито обичаја и ограничена друштвена мобилност. Због начина рада и стицања материјалних добара на коме се заснивају, руралне заједнице су у већој мери зависне, него урбане, од близине плодне земље. Из тога непосредно произилази и њена већа изолованост и малобројност њених припадника. Све то условљава низ осталих карактеристика друштвеног живота који се одвија у њеном оквиру, због чега се сматра да је она примарна скупина. Зато је село као најтипичнија рурална заједница служило као пример једног од два типа у оквиру опште класификације свих друштвених групација (примарна и секундарна скупина). Село, код Колија, добија назив *примарна скупина*, насупрот које касније поставља организације и удружења као *секундарне скупине*.¹⁵

У руралним заједницама које су мале и имају само неколико стотина становника нужно се одржавају друкчији међусобни односи него међу становницима вишемилионске метрополе. Пошто, поред своје малобројности, претежни део свог живота проводе у истој природној и друштвеној средини, углавном са истим људима, без обзира на врсту активности у којој учествују, постаје разумљиво што је таква заједница изграђена претежно на личним, интимним, непосредним и неформалним односима. Када долазе у међусобне

¹³ Према: З. Млинару, *Исто*, стр. 328.

¹⁴ М. Митровић, *Социологија села*, Београд 1988, стр. 205.

¹⁵ Према: З. Млинару, *Исто*, стр. 329.

контакте они се познају, поштују или мрзе као целовита лица и као чланови одређених породица, а не само у некој специјализованој улози у пружању или коришћењу одређених услуга. Круг познаника, пријатеља и рођака не представља само мали сегмент у великој маси, него сачињава претежни део заједнице. Због природе међусобних односа, припадници руралних заједница имају већи увид у живот сваког појединца. Ако се уз то узме у обзир познати сеоски традиционализам и строго поштовање устаљених обичаја и осталих норми заједнице, онда је разумљиво што таква заједница може вршити међу својим припадницима снажну "друштвену принуду". На свако поступање које одступа од норми заједнице, она непосредно и дуготрајно реагује и појављује се као целина коју он може избећи само изолацијом или да је напусти. У савременом друштву када долази до интезивне урбанизације и истовремено до преображаја или распадања многих руралних заједница, повећава се толерантност у погледу одступања од традиционалних норми (типичан пример је однос према предбрачном сексуалном животу, нарочито девојака). Из тога се може закључити да се толерантност скупине повећава уколико опада њена кохезивност. Посебан печат кохезивности у руралним заједницама, коју је Диркем назвао *механичка солидарност*, даје веома низак степен друштвене поделе рада. Јединство сеоске заједнице није засновано толико на међусобној зависности специјализованих појединаца који производе само одређена добра или пружају услуге за целу заједницу, већ је више реч о удруживању међусобно "сличних" који се у претежној већини баве истородном делатношћу и појављују се као независни једни према другима.

Темељну економску и друштвену јединицу у традиционалној руралној заједници представља велика патријархална породица. И подела рада јавља се најпре у таквој породици као природно условљена, углавном према полу и добу. Интезивнијим продором робне привреде и већом концентracијом насељености процес поделе рада одузима породици бројне функције и обликује их као самосталне позиве и занате у оквиру заједнице (столар, ковач, кројач итд). Положај појединаца у заједници престаје да буде одређен припадношћу једној или другој породици. Нове професионалне делатности изазивају убрзану промену социјалне структуре на селу, као и социјалну покретљивост, нарочито миграције према граду.¹⁶ Поседовање земље престаје да буде искључиви критеријум диференцијације сеоских заједница. Развојем и све значајнијим утицајем урбаних заједница преусмерава се и започети процес поделе рада у руралним заједницама. Јефтина индустријска производња уништава низ заната и доводи руралне заједнице у све већу зависност у односу на урбане. Такве заједнице губе своју ранију изолованост и самодовољност, јер и њих обухвата процес индустријализације и модернизације.

24. Урбане друштвене заједнице

Основни тип урбане заједнице јесте *град* - "град се може дефинисати као релативно велико, густо насељено и стално боравиште социјално хетерогених појединаца".¹⁷ Урбане заједнице јављају се на прелазу из варварства у цивилизацију, из племенских заједница у државу, када подела рада доводи до издвајања заната и трговине из пољопривреде. Први градови настали су пре око пет шест хиљада година у областима где су и природни услови

¹⁶ Видети шире: З. Гудовић, *Село и сељаштво - прилог социологији села*, Београд 2008, стр. 86-91.

¹⁷ Л. Вирт, "Урбанизам као начин живота" у *Урбана социологија* (Прир. Сретен Вујовић; Мина Петровић), Београд 2005, 111-127, стр. 116.

за производњу хране били најповољнији, као што је био случај у плодним долинама река Египта и Индије. У тим крајевима су били добри услови за гајење житарица, али се убрзо осетио недостатак средстава за рад и сировина за њихову израду, па је то условило појаву занатства, трговине и транспортних средстава. Уједно са тим процесом, поједина племена у близини раскрсница прометних путева прерасла су у велике утврђене центре, који су имали обимно залеђе и добре везе са њиме. Убрзани развој градова започет је у време робовласништва, нарочито у античком периоду када су настајали градови са преко сто хиљада становника, као што је Рим, који је имао око петстотина хиљада становника. Као и градови из античког периода, тако су се и средњовековни градови развијали упоредо развојем трговине и занатства. У модерно доба, индустријском револуцијом дат је подстицај брзом развоју градова чиме су створене основе за процес светске урбанизације. Почело је масовно пресељавање људи у градове, где је концентracију становништва пратила и концентracија великих социјалних проблема (експлоатација, рад деце и жена, незапосленост, пренасељени станови и тд). Истовремено и пољопривредна производња је постала продуктивнија, и растом њене продуктивности повећавао се прилив становништва у градове.

Основне карактеристике урбаних заједница, са социолошког становишта, су: велики број људи живи збијено на малом простору; велика је хетерогеност становништва; висок степен друштвене поделе рада и друштвене диференцијације уопште; размрвљеност друштвеног живота појединца; пролазни, безлични и формализовани односи; атмосфера анонимности; и институционализована социјална контрола. У урбаним заједницама друштвени живот се одвија у средини која је више продукт човекове делатности него саме природне реалности. Зато је условљеност друштвеног живота природом у граду много мање изразита него на селу. Човек у граду може да шета улицама и да не види ни један делић непрерађене природе. Он хода, не по земљи као сељак, него по тлу које је начињено од асфалта, коцке или бетона, испод којег се налазе подземна железница, разни канали, тунели, инсталације (електричне, водовodne, телефонске...) и тд. У свом окружењу човек не види планине и плодне равнице, него пословне и стамбене зграде, небодере и тд. У таквој средини живи на релативно малом простору неколико хиљада или чак више милиона људи који се на специфичан начин међусобно повезују и обликују локалну заједницу посебног типа. Темелј формирања такве заједнице и њене кохезивности је велика међусобна зависност становника коју проузрокује висок степен друштвене поделе рада и професионалне диференцијације људи. То подразумева и разноврсност друштвених институција које могу обезбедити задовољење различитих потреба. Велику хетерогеност становништва чини њихово различито порекло, етничка, расна и класна припадност; затим, њихове различите навике, обичаји и веровања.

У граду појединац постаје зависан од много већег броја других људи, скупина и установа него на селу. Та чињеница указује и на много већи избор и богатије могућности које становник града има на располагању за задовољење својих потреба. Друштвени живот човека урбане заједнице размрвљен је на различите сегменте, у којима се готово никада не појављује као целовита личност. Он свакодневно наступа у различитим улогама у радној средини, у политичкој организацији, спортско - рекреативном друштву, и тд. Његово учешће у једној скупини или ситуацији је непознато, безначајно или по својим вредностима супротно његовом учешћу у другој скупини или ситуацији. Тако породица, сродство и суседство губе у граду своје бројне функције које су имали на селу. Међутим, најважнија промена је раздвајање радног места од породичног живота и места становања. То значи

битно проширење контаката и успостављање пријатељских веза ван непосредне околине свога пребивалишта, што условљава смањење потребе и могућности за одржавање суседских односа. Круг познаника и пријатеља који живе по целом граду, са којима човек има одређене заједничке интересе, потисне по свом значају суседство и територијалну близину. Заједнички интереси на раду и у слободном времену постају полазна тачка за формирање пријатељских скупина без обзира на непосредну близину пребивалишта. При томе, становник града своје пријатеље познаје само у посебном контексту и само одређене аспекте њиховог живота. Ван породице, пријатељских и неких других скупина, грађани долазе у безличне и формализоване односе. Несталност и анонимност тих односа је пре свега последица њихове бројности и велике друштвене мобилности, која је типична за урбане заједнице. Човек у граду сретне на хиљаде непознатих људи на улици, појављује се као пасивни елемент публике у позоришту, биоскопу или на спортском стадиону и тд. Као странка појављује се пред шалтерима различитих установа, као купац долази у додир са продавцима, као путник са путницима, али све то у општој атмосфери анонимности без очекивања да ће се други пут опет срести са истим лицима. Зато се у граду много јасније успоставља граница између јавног и приватног: "Јавни простор захтева понашање које подлеже утврђеним правилима, док се у приватном простору дешавају комуникације које одговарају неспутаном карактеру индивидуе".¹⁸

Зато се у урбаним заједницама друштвена принуда темељи на сасвим друкчијим основама него на селу. Разноврсност друштвених контаката који су у великој мери безлични и формализовани и велика различитост друштвених норми и вредности, на које наилази становник града унутар урбане заједнице, умањују ефикасност социјалне контроле примарних друштвених скупина. То значи да је подручје личних односа у граду до те мере сужено или размрвљено да ниједна скупина с којом је појединац интимније повезан нема увид у његову целокупну делатност. Због тога не може ни да суди о његовим поступцима у вези сагласности или одступања од групних норми, нити пак може на њега ефикасније да утиче, како би могла усмеравати његово целокупно деловање. Зато су ослабљену улогу друштвених скупина у великој мери заменили посебни органи и установе (полиција, суд, социјални радници, казнено-поправни домови). Све више и више има разних писаних правила, норми и прописа, различитих установа и организација, којима се регулише понашање и деловање људи у урбаним заједницама. Уколико је урбана заједница већа, утолико је већи и проблем социјалне контроле и комплексније постају такве установе које замњују улогу навика и обичаја сеоске заједнице.

Човек, становник града, свакодневно се појављује у два различита друштвена света. На једној страни је свет просторно блиских, али социјално отуђених становника, а на другој страни је свет пријатеља и познаника. Такву социјалну раздвојеност, Бардат сматра за основни социолошки критеријум постојања града уопште. Он каже да је град насеље у коме целокупан живот показује тенденцију да се поларизује. Уколико је јаче изражен поларитет и међусобни однос између јавне и приватне сфере, утолико је живот неког насеља "градскији".¹⁹ Социолошка истраживања и урбанистички покушаји показују да између ове две сфере настају одређене кохезивне творевине које повезују становнике само из одређеног ужег подручја велeграда. Друштвено и урбанистичко планирање може у приличној мери да

¹⁸ Љ. Пушић, *Град без лица*, Нови Сад 2009, стр. 193.

¹⁹ Н. Р. Bahrdat, *Die moderne Grosstadt, Sociologische Uberlegungen zum Stadtleben*, Rowholt 1961. str. 38-39.

ограничи последице стихијског развоја градова и у већој мери прилагоди градску средину стварним потребама људске личности.

25. Основе и облици друштвене стратификације

Људско друштво је, упркос тежњама људи за друштвеном једнакошћу, одувек било стратификовано, подељено на богатије и сиромашније, на оне који утичу на судбину великог броја људи и на оне који не могу ни на своју судбину битније да утичу, на угледне и уважаване и на оне који су мало или нимало цењени и уважавани од стране других.

Многи мислиоци, још од античког доба па све до данас, настојали су да објасне узроке неједнакости људи и облике у којима се она изражава. Аристотел, највећи грчки филозоф, сматрао је да друштвене неједнакости међу људима проистичу из природних неједнакости, односно да се сваки човек рађа као роб или као слободан грађанин. Насупрот њему, старогрчки филозофи - софисти, а касније и нововековни мислиоци, заговорници теорије природног права и друштвеног уговора, посебно Жан Жак Русо, тврдили су да су сви људи по природи слободни и једнаки, а да их друштво чини неслободним и неједнаким. Русо је сматрао да се сви људи рађају као слободни, једнаки и равноправни, али да је та истинска слобода и једнакост људи, која је постојала у првобитном, "природном стању" ишчезла са настанком приватне својине и развојем цивилизације. "Први који је оградио парче земље и рекао: ово је моје, истиче Русо, наишавши на простодушне људе који су му поверовали, у ствари је оснивач образовног друштва".²⁰ Због приватне својине, истиче даље Русо "простране шуме се претворише у засејана поља која је требало натапати људским знојем и ускоро никоше ропство и беда растући упоредо са усевима."²¹

Модерна друштвена наука стоји на становишту да друштвене неједнакости међу људима нису резултат њихове урођене, природне неједнакости. Али, она не прихвата ни становиште да су сви људи по природи исти и једнаки, јер сматра да се појединци, у мањој или већој мери, међусобно разликују по физичким и духовним способностима.

Полазећи од оваквог становишта већина социолога, независно од своје теоријске оријентације, сматра да су друштвене неједнакости међу људима резултат друштвене поделе рада и диференцијација међу људима која из ње произилази, било на основу богатства, моћи или угледа. Различити социолошки правци различито виде главне основе и облике друштвеног диференцирања људи и страфикације друштва.

Социолози марксистичке оријентације основу друштвене стратификације виде у различитом економском положају људи који произилази из њиховог различитог својинског статуса тј. односа према средствима за производњу. На основу односа према средствима за производњу, зависно од тога да ли су власници или не тих средстава, људи су током читаве историје, изузев у првобитној заједници, били подељени на две основне класе, чији су припадници имали неједнаке услове егзистенције, различиту политичку и друштвену моћ и углед. Са нестанком класне поделе и приватне својине нестаће, верују марксисте, класе и сви други облици социјалне неједнакости међу људима.

Функционалистички оријентисани социолози друштвену стратификацију изводе из угледа, односно различитог друштвеног вредновања функција, односно улога које појединци обављају у друштву. Појединци чије су улоге друштвено слично вредноване заузимају исти

²⁰ Ж. Русо, *Друштвени уговор*, Београд 1949, стр. 139.

²¹ Исто, стр. 145.

друштвени положај, на основу кога се групишу у одговарајуће хијерархијски распоређене статусне групе.

Заговорници елитистичког приступа друштвеној стратификацији сматрају да је друштвена моћ, којом располажу друштвене групе и појединци укључени у њих, главна основа друштвене диференцијације и стратификације. Друштво се, према њима, не дели нити на класе, нити на статусне групе већ на елите и масу.

Ове супростављене приступе друштвеној стратификацији на извештан начин теоријски повезује и "мири" Макс Вебер, својом теоријом о тродимензионалном груписању људи и тродимензионалној стратификацији друштва. Први облик груписања људи и друштвене стратификације, по њему, јесу класе. Оне настају искључиво у економској сфери и у тржишно оријентисаним друштвима. Подела друштва на класе израста из: разлика у својини, различитих могућности коришћења тржишних добара и услуга и различитих положаја у тржишној размени. Појединци који имају сличан тржишни положај у трима наведеним областима и, на основу тога, сличне шансе за стицање положаја у животу и постизање унутрашњег задовољства, налазе се, сматра Вебер, у истом класном положају, који их чини припадницима исте класе. "Класом треба назвати сваку групу људи која се налази у истом класном положају."²²

Други облик груписања људи и раслојавања друштва јесу статусне групе, које Вебер назива сталежима. Основ статусног раслојавања јесте углед (престиж), који појединци не уживају у истом степену, услед чега је могуће разликовати посебне друштвене групе, које су за Вебера сталежи. "Сталежом треба назвати мноштво људи који у једној организованој групи успешно остварују свој захтев за уважавањем: а) посебног сталешког угледа, а евентуално и б) посебног сталешког монопола."²³ Дакле, за разлику од класа код којих је реч о неједнакој расподели богатства, код статусних група је реч о неједнакој расподели друштвене части.

Оцена угледа, као главне основе формирања статусних група, резултат је, сматра Вебер, друштвеног става о томе који се положаји у друштву могу сматрати престижним, а који мање престижним. Кључни елементи статусног положаја који су предмет друштвеног вредновања и на основу којих се обезбеђује припадност одређеним сталежима, односно статусним групама, према Веберу, јесу: начин живота; занимање; порекло и образовање стечено рационалном обуком или одговарајућим облицима живота.

Статусне групе, односно сталежи, по Веберу "примарно се формирају на основу начина живота и посебне врсте занимања, а секундарно наследно харизматски, као резултат остварених претензија на престиж, на основу сталешког порекла (наследни сталежи)".²⁴ Изузетно сталежи могу настати, сматра Вебер, сталешком апропријацијом политичке или хијерократске власти, као монопола (политички, односно хијерократски сталеж).

Трећи облик груписања људи и друштвене стратификације јесу политичке елите. Њих Вебер назива партијама и у њих убраја политичке странке, разноврсне интересне групе, групе за притисак сталешка удружења и друге политичке групације. Основ настајања политичких елита, односно партија, јесте стицање политичке друштвене моћи, ради остваривања друштвених али и личних интереса појединаца. "Партијама треба назвати удружења, истиче Вебер, заснована на (формално) слободном придобијању; њихов циљ је да у оквиру организоване групе својим руководиоцима обезбеде моћ, а тиме и својим

²² М. Вебер, *Привреда и друштво*, том I, Београд 1976, стр. 241.

²³ *Исто*, стр. 245.

²⁴ *Исто*.

активним учесницима (идеалне и материјалне) изгледе да ће постићи неке објективне циљеве или личну корист или једно и друго".²⁵

Класни, статусни и политички положаји, за Вебера по правилу, нису узрочно повезани, али у одређеном степену постоји веза између њих. Својина, као таква, истиче он, не може се признати као статусна референца, али се ипак показује да то јесте у бројним околностима. Такође, унутар класа могу постојати различите статусне скупине, као што и статусне скупине могу пресецати класне поделе. Према Веберу, статусно груписање, по правилу, није узрочно повезано ни са политичким груписањем. Међутим, код појединих сталежа, особито оних који се формирају сталешким присвајањем политичке и верске власти, та повезаност је директна и неспорна.

Вебер је својом теоријом о тродимензионалној стратификацији друштва пружио велики допринос у разумевању основа и облика друштвене стратификације. Он је марксистички појам класе, као комплексне економске, политичке и духовне скупине, разложио на три посебне, мање-више независне групе: класе као економске, сталеже као духовно-културне и партије, односно елите као политичке групе. Овај његов теоријски рез допринео је томе да се превазиђу слабости марксистичког монистичког, својинског приступа класном раслојавању друштва, као и круто, детерминистички схваћен однос између економске и класне структуре друштва и политичког живота. Веберово истицање политичке моћи, као основе социјалног диференцирања друштва, равноправне са својином, омогућује потпуније и темељитије објашњење социјалне стратификације друштва, посебно савременог. Уколико се остане при монистичком, својинском приступу социјалној стратификацији, теоријски је немогуће објаснити процесе социјалног раслојавања у социјалистичким и постсоцијалистичким друштвима, нити формирање политичких елита у развијеним грађанским друштвима.

Међутим, Вебер је, због свог субјективистичког схватања друштвених појава, као менталних интеракција, занемарио функционално узрочне везе које у друштвеној структури реално постоје између својине, односно богатства, моћи и угледа појединаца и друштвених група. То донекле, и он увиђа, и признаје да је својина у бројним случајевима битна статусна референца, док на другој страни, за неке сталеже (политичке и верске) тврди да настају искључиво монополизацијом политичке и херијократске, односно, верске власти.

Према марксистичком схватању, друштвена стратификација произилази из поделе рада, а изражава се поделом друштва на две основне класе.²⁶ Развој и усавршавање производних снага, посебно средстава за производњу, неминовно доводи до поделе рада. "Свака нова производна снага, уколико није просто квантитативно ширење већ дотад признатих производних снага (на пример крчење земљишта), има за последицу изванредан развитак поделе рада".²⁷ Развој поделе рада, тј. издвајање појединих делатности и стварање одговарајућих група људи које се њима баве, на одређеном ступњу развитка производње омогућава појаву вишка рада, што доводи до настанка приватне својине. "Подела рада и приватна својина истоветни су изрази - у првом се, у вези с делатношћу, исказује исто што се у другом исказује у односу на производ делатности".²⁸

²⁵ Исто, стр. 228.

²⁶ Видети: К. Маркс; Ф. Енгелс, "Манифест Комунистичке партије", *Изабрана дела*, том. I. исто, стр. 14-16. и К. Маркс, "Класне борбе у Француској од 1848-1850", Исто, стр. 93-206.

²⁷ К. Маркс; Ф. Енгелс, *Немачка идеологија*, Београд 1964, стр. 16.

²⁸ Исто, стр. 30.

Са настанком приватне својине настају и друштвене класе које су основни облик друштвене стратификације. Класе су, према марксистичком схватању "велике групе људи које се разликују по свом месту у историјски одређеном систему производње, по свом односу (већином утврђеном и изграђеном у законима) према средствима за производњу, по својој улози у друштвеној организацији рада и, према томе, по начину добијања и величини оног дела друштвеног богатства којим располажу. Класе су такве групе људи од којих једна може да присваја рад других захваљујући томе што имају различито место у историјском систему друштвене производње.²⁹

У свим досадашњим историјским епохама, друштвено-економским формацијама, изузев првобитне заједнице, људско друштво је, према марксистима, било подељено на две основне класе: на владајућу и потчињену класу. Владајуће класе су, захваљујући свом монополу над средствима за производњу, експлоатисале потчињене класе, јер су присвајале вишак производа који настаје у друштвеној производњи. У робовласничком систему, робовласници су најбруталније експлоатисали робове, који су били њихово пуко власништво; у феудализму, земљопоседници, феудалци су експлоатисали кметове, беземљаше који су обрађивали њихову земљу, а у капитализму буржоаска класа експлоатише радничку класу, присвајајући вишак вредности који она производи. Са нестанком поделе рада и приватне својине, по мишљењу марксиста, нестаће класе и сви други облици неједнакости међу људима.

Иако, класе настају у економској сфери, оне за марксисте нису само економске групе. Из различитог економског положаја двеју основних класа израста и њихова различита политичка и друштвена моћ. Наиме, доминација владајуће класе у односима производње обезбеђује јој и политичку доминацију. Постојећи односи производње између појединаца, сматра Маркс, морају се нужно изразити и као политички и правни односи. Потчињене класе у предкапиталистичким економским формацијама, робовласништву и феудализму, нису поседовале никакву политичку и друштвену моћ, биле су политички потпуно депривирани, јер су им биле ускраћене чак и правне могућности да легално учествују у политичком и друштвеном животу. У капиталистичком друштву, у коме је призната политичка и правна једнакост свих грађана, реална политичка моћ владајуће, буржоаске класе вишеструко је већа од моћи потчињене радничке класе. Разлог томе је класна природа буржоаске државе. Иако се модерна буржоаска држава представља као заједничка институција целог друштва, она је, сматра Маркс, "само одбор који управља општим пословима целе капиталистичке (подвукао М. П.) класе".³⁰

Већина савремених марксиста дели Марксово мишљење о класном карактеру модерне буржоаске државе. Вестергорт и Рајслер доказују³¹ да држава у Британији и другим високоразвијеним капиталистичким земљама, својим мерама које наизглед користе подређеној радничкој класи или друштву у целини, у ствари штити приватну својину и профит. Она селективном национализацијом рударства, саобраћаја и других инфраструктурних привредних грана обезбеђује нормално снабдевање привреде и функционисање саобраћаја, и тиме ствара услове за раст и развој приватног сектора; уз то, и све изразитије стимулише приватну индустрију директним финансијским доприносима. Социјалне реформе које савремена држава спроводи у здравству, школству, социјалном и пензионем систему, иако су у интересу најширих слојева становништва, сматрају

²⁹ В. И. Лењин, *Велика иницијатива*, Београд 1948. стр. 16.

³⁰ К. Маркс; Ф. Енгелс, *Изабрана дела*, том I, стр. 17.

³¹ Видети: J. Westergaard; H. Resler, *Class in a Capitalist Society*, New York 1975.

Вестергорт и Рајслер, не угрожавају профит. Пошто се углавном финансирају платама радног становништва, оне не резултирају никаквом прерасподелом богатства.

Друштвене класе, као главни облик друштвене стратификације, међусобно се разликују, сматрају марксисте, и по класној свести која је духовни израз њиховог различитог својинског статуса и различитих услова живота. "На различитим облицима својине, на социјалним условима егзистенције уздиже се читава надградња различитих и особених осећања, илузија, начина мишљења и гледања на живот. Њих ствара и уобличава читава класа из своје материјалне подлоге и одговарајућих друштвених односа".³²

Обликовање класне свести је, по Марксу, сложен и дуготрајан процес. У почетку је свака потчињена класа "класа по себи", група људи који имају исти власнички статус, исти однос према средствима за производњу и исте услове живота. Међутим, у току дуготрајнијег живота у истим или сличним условима, припадници класе обликују заједничку класну свест и тиме потчињена класа "постаје класа за себе". Чланови класе тада развијају заједнички идентитет, препознају своје заједничке интересе и уједињују се стварајући тако класну солидарност. Коначни ступањ класне свести и класне солидарности постиже се када чланови увиде да својом колективном акцијом могу збацити владајућу класу и када делују у том правцу.

У свим класно стратификованим друштвима класна свест владајуће класе је, сматра Маркс, владајућа свест у друштву. Разлог за то лежи у чињеници да све друштвене институције, посебно културне, које су под контролом владајуће класе, промовишу идеје и погледе владајуће класе, оправдавајући њену моћ и привилегије и прикривајући експлоатацију и угњетавање на којима почива њена доминација. Савремени француски филозоф и социолог Луј Алтисер, сматра да модерна држава, која представља централну институцију савременог друштва, преко свог идеолошког апарата доминације, кога сачињавају: школски, религиозни, породични, правни, политички, синдикални и књижевнo-уметнички системи, суптилном индоктринацијом намеће целом друштву етос, вредности, циљеве и начин живота владајуће класе.³³

Између основних друштвених класа, према марксистима, влада однос међусобне зависности и борбе. Најамни радници су зависни од капиталиста; пошто немају средства за производњу, морају да би преживели да продају своју радну снагу капиталистима. Исто тако су и капиталисти, као непроизвођачи, зависни од најамних радника, јер без њих не би било производње. Међутим, и поред ове зависности, између основних друштвених класа влада прикривена или отворена класна борба, која је главна покретачка снага друштвених промена. "Историја сваког досадашњег друштва, истичу Маркс и Енгелс у *Манифесту комунистичке партије*, јесте историја класне борбе. Слободан човек и роб, патрициј и плебејац, барон и кмет, мајстор и калфа, укратко - угњетач и угњетавани стајали су један према другоме и у сталној супротности водили непрекидну, час отворену час скривену борбу...модерно буржоаско друштво, које је произашло из пропасти феудалног друштва, није укинуло класне супротности. Оно је створило нове класе, нове услове угњетавања, нове облике борбе на место старих".³⁴

Марксова теорија друштвене стратификације, која је заснована на подели друштва на класе је, уз Веберову теорију тродимензионалне стратификације, још увек доминантна у социологији. Међутим, сматра се да је она била теоријски плодотворна за објашњење класне

³² К. Маркс; Ф. Енгелс, *Изабрана дела*, том I, исто, стр. 308-309

³³ L. Altiser, *Les Appareils ideologue d' Etat*, La Penssee, jun 1970, str. 12-15.

³⁴ К. Маркс; Ф. Енгелс, *Изабрана дела*, том I, исто, стр. 14 -15.

структуре раног капитализма. За разумевање социјалне стратификације савремених друштвених система, како капиталистичких тако и социјалистичких и постсоцијалистичких, Марксов модел класне структуре није више тако подесан ни адекватан. Он занемарује политичку моћ и различиту тржишну вредност различитих делатности које појединци обављају - две битне основе социјалног раслојавања савременог друштва.

Уз приватну својину, која је и данас, упркос променама које собом доноси научно-технолошка револуција, један од основних узрока социјалног диференцирања друштва, морају се признати и уважити као извори и узроци друштвеног раслојавања, још и политичка моћ и различита тржишна вредност делатности које обављају припадници различитих социјалних група. Без уважавања политичке моћи, као једне од основа социјалног стратификовања друштва, теоријски је тешко, готово немогуће, објаснити социјалну стратификацију у социјалистичким и постсоцијалистичким друштвима. Исто тако, без признавања различите тржишне вредности појединих делатности које људи обављају, као основе социјалног раслојавања, немогуће је теоријски одредити место и улогу у социјалној структури савремених друштава различитих скупина немануелних радника, који, по свом укупном друштвеном бићу, не припадају ни буржоаској ни радничкој класи.

Функционалистички приступ друштвеној стратификацији зачео је још Огист Конт. Он је сматрао да се људско друштво, које је настало проширењем породице, услед поделе рада диференцира на три основне класе - спекулативну, класу практичних вођа и класу радника сељака и занатлија. Ове класе су међусобно повезане и хијерархијски устројене јер без таквих односа међу њима друштво не би могло да постоји и да напредује. Савремени функционалисти су ове почетне Контове замисли даље теоријски развили али и модификовали. Они су друштвену стратификацију схватили као хијерархијско устројство, не различитих класа већ друштвених статуса појединаца и друштвених група, који настају као резултат друштвеног вредновања улоге појединаца и група. Кинсли Дејвис и Едвард Мур, утемељивачи савременог функционалистичког приступа социјалној стратификацији, сматрају да је стратификација универзална појава. Она постоји у сваком друштву, јер представља један од фундаменталних императива, предуслова за постојање људског друштва. Свако друштво, да би опстало и напредовало, мора да развије неке механизме делотворне локације друштвених улога и њиховог успешног извођења. Тај механизам, по Дејвису и Муру, јесте друштвена стратификација, која придаје неједнаке награде и привилегије различитим статусима, односно положајима у друштву. Они који у друштву заузимају важније друштвене положаје, а то су они који су талентованији и стручно образованији, добијају и веће награде и привилегије. Те награде, које су уграђене у друштвени положај, односно статус, обезбеђују да се савесно и делотворно обављају све улоге у друштву. Пошто друштвена стратификација омогућава да се све улоге у друштву распоређују према таленту и стручности, и да се савесно обављају, она је, сматрају Дејвис и Мур, кључна полука која обезбеђује интеграцију друштва и његов просперитет.

Дејвисов и Муров приступ друштвеној стратификацији наишао је на оштре критике, не само изван функционализма, него и унутар њега. М. Тјуман, један од њихових најжешћих критичара, сматра да је њихов приступ друштвеној стратификацији тешко одржив из више разлога. Прво, зато што не постоје валидни и опште прихваћени критеријуми за оцену значајности појединих друштвених статуса односно положаја; друго, што Дејвид и Мур занемарују утицај друштвене моћи на награде привилегије које појединци и групе добијају у друштву за своје улоге; треће, што стратификација не делује увек мотивишуће на способне

појединце да постижу високе друштвене статусе, како то тврде Дејвис и Мур, напротив, она је често препрека за мотивацију способних појединаца из нижих друштвених слојева и, најзад пето, што друштвена стратификација не мора увек да буде фактор интеграције друштва, већ обрнуто, може бити и извор напетости и сукоба ако се награде и привилегије за поједине статусе не сматрају оправданим.³⁵

Настојећи да отклони теоријске мане и недостатке Дејвисовог и Муровог приступа друштвеној стратификацији, Т. Парсонс је разрадио целовиту теорију друштвене стратификације која је доминантна у функционалистичкој социологији.

У складу са својим схватањем друштва као система састављеног од међусобно повезаних и усклађених делова које на окупу држи заједнички вредносни систем, Парсонс је друштвену стратификацију схватио као "рангирање јединица у друштвеном систему у складу с мерилима заједничког вредносног система".³⁶ Из ове одредбе стратификације јасно произилази да је, за Парсонса, углед заснован на заједничком систему вредности, који има карактер спољне детерминанте понашања, основно мерило стратификације. Појединци и друштвене групе, зависно од друштвене процене (угледа), рангирају се у хијерархијски устројене друштвене положаје. Они појединци и групе чији се допринос, са становишта владајућих система вредности дотичног друштва, оцени као вреднији и функционално значајнији, по правилу, заузимају вредније и цењеније положаје у друштву.

Парсонс је разноврсна обележја појединаца и група, која су предмет вредносног оцењивања и на основу којих се гради хијерархијска лествица друштвених положаја, сврстао у четири групе: квалитете, постигнуће, поседе и моћ. Квалитети су она својства јединица система (појединаца и група) који се вреднују независно од било какве промене њених односа према ситуационим објектима - поседима и стога се могу приписати јединици као таквој (аскриптивна обележја). То су, према Парсонсу, лична својства, припадност породици и власт која представља нормирану моћ. За разлику од квалитета, постигнућа означавају оне особине и својства која се могу приписати делотворности јединица система. Заједничка црта квалитета и постигнућа, као обележја јединица система, јесте непреносивост, што их дели од поседа, који то по правилу нису. Поседи су ситуациони објекти према којима појединац или група има специфичан однос контроле. У случају институционализације овог односа, појединац или група има право коришћења и располагања предметима које се разликује од права других. За разлику од власти, моћ је способност јединице система да оствари своје интересе (постигне циљеве, спречи непожељне сметње, улије поштовање, контролише поседе, итд.) у контексту система интеракције и да тако утиче на процесе у систему.³⁷

Парсонс је, у складу са својом функционалном парадигмом система акције, која садржи четири основне функције: адаптацију, постизање циља, интеграцију и одржавање образаца културе, утврдио и одговарајуће вредносне стандарде за мерење постигнућа и квалитета јединица система. У друштвеним системима, где доминирају тзв. техничке норме за регулацију постигнућа, при друштвеном вредновању тежиште се ставља на процену способности или компетентности актера за адаптивно и техничко постигнуће. У друштвеном систему који је посвећен остваривању циљних стања, мере се и цене оријентације јединица према постављеним циљевима. Аналогно томе, у друштвеном систему у коме је главна функција интеграција цени се лојалност систему, као основни

³⁵ M. Haralambos; M. Holborn, *Sociologija*, Zagreb 2002, str. 28-30.

³⁶ T. Parsons, *Essays in Sociological Theory*, New York 1965, str. 338.

³⁷ Исто, стр. 391.

квалитет јединица, док се у систему у којем доминира оријентација на одржавање образаца културне цене резидуални квалитети.

Стратификација се, као фундаментална димензија друштвене структуре, изражава, по мишљењу Парсонса, у различитим видовима, односно у посебним системима стратификације, од којих је класна, односно слојна стратификација најважнија и најубичајенија. Она обухвата диференцијалну процену првенства различитих категорија родбинских јединица, које се разликују по функцијама њихових чланова у друштвеном систему, постизању моћи и богатства и стилевима живота (тј. по схемама експресивног симболизма повезаним са њиховим стандардима живљења).³⁸

Као што се види, класна стратификација, по Парсонсу, обухвата и сродство јер је солидарност родбинске јединице, коју чине оба пола и сви узрасти, на извесном нивоу представља средишњи функционални императив сваког друштва. Зато сви чланови такве јединице морају да имају нека заједничка диференцијална преимућства, какви су бољи услови за живот и приступ младог нараштаја бољим могућностима, без обзира на меру заслуге појединог члана. Тако ће жена и деца човека који је успео делити плодове његовог рада, без обзира на то да ли су и колико допринели да их он постигне.³⁹

По мишљењу Парсонса, класна и, мање-више, свака друга стратификацијска лествица друштвених положаја зависи од степена лабавости вредносног система и доминантности основних системских функција. У кастинским и средњовековним друштвеним системима, у којима је постојао чврст културни образац, и где је доминирала функција одржавања врховних вредности, поредак основних друштвених група на стратификационој лествици био је јасно уобличен и прилично растресит. У друштвима какво је совјетско, чији је вредносни систем превасходно фиксиран за посебно циљно стање, врховно мерило је допринос остварењу тога циља, па је стога хијерархијски поредак јако сужен и превасходно заснован на инструменталној организацији. Насупрот томе, у америчком друштву, где су конститутивни елементи вредносног система лабаво повезани и где је доминантна адаптивна функција, стратификацијску лествицу карактерише постепени прелаз између статуса, посебно у горњем делу стратификацијске скале.

Савремено америчко друштво диференцира се, према Парсонсу, на три основне класе: горњу, средњу и нижу, између којих не постоје јасно повучене линије. Изнад горње класе постоји друштвена скупина састављена од лабаво повезаних делова пословног света и угледних високообразовних професија. Иако представља врх америчког друштва, ова социјална скупина, сматра Парсонс, не представља владајућу класу; у најбољем случају може се рећи да она представља доминантну елиту у професионалном смислу речи. Као што не постоје јасне границе између врха и горњих слојева средње класе, исто тако су, сматра Парсонс, нејасне границе између средње и ниже класе. Висок доходак појединих радничких група замагљује класичну поделу на беле и плаве оковратнике као критеријум класне поделе у доњем делу лествице.

Парсонсов приступ друштвеној стратификацији је теоријски много развијенији и убедљивије делује од Дејвисовог и Муровог приступа. Он као битне елементе за стратификацију друштва на различите друштвене положаје не узима само улогу, односно постигнућа појединаца која они остварују вршењем друштвених улога, већ и квалитете, имовину и друштвену моћ. Тиме Парсонс у великој мери отклања недостатке Дејвисовог и Муровог приступа друштвеној стратификацији. Међутим, у Парсонсовој теорији

³⁸ Т. Парсонс, "Преглед друштвених система", у *Теорије о друштву*, том I, исто, стр. 63.

³⁹ Исто.

друштвене стратификације остаје као дискутабилно питање - да ли се њена основа налази у вредносном систему одређеног друштва, или у поседима и друштвеној моћи доминантних друштвених група, које, преко различитих институција које контролишу, обликују систем вредности и критеријуме за вредновање постигнућа и квалитета појединаца? Досадашња историјска пракса, изгледа, говори да је у питању ово друго.

Елитистички приступ друштвеној стратификацији настао је као теоријска алтернатива марксистичкој теорији класа и класне стратификације друштва. Супростављајући се марксистичком концепту поделе друштва на две антагонистичке класе, које настају на бази различитог власничког статуса, заговорници елитистичког приступа друштвеној стратификацији такође нуде дихотомну поделу друштва, али не на друштвене класе, него на владајућу елиту и масу. Ову поделу, односно стратификацију друштва, они не заснивају, као Маркс на својини, већ на друштвеној моћи. Елитистички приступ друштвеној стратификацији, зависно од тога како објашњава основу на којој се формира моћ владајуће елите, и како вреднује њену владавину, најчешће се дели на три теоријске струје: традиционалну (конзервативну), демократску и критичку струју.

Елитисти класичне, конзервативне струје поделу друштва на масу и елиту темеље на поставци да су чланови владајуће елите, по природи, супериорнији од припадника маса, и да је стога владавина елита природна и вечита друштвена појава. Њена владавина је, не само нужна, него и друштвено корисна, јер масе које представљају скуп духовно инфериорних појединаца не могу бити субјекти политике и друштвених збивања.

Утемељивач и најзначајнији представник традиционалне елитистичке струје је Вилфредо Парето. Он сматра да се свако друштво дели на елиту и масу. Елиту, која суверено влада друштвом, по њему, чине најспособнији појединци у свим гранама људске делатности. "Претпоставимо да се у свакој грани људске делатности, истиче Парето, сваком појединцу одреди показатељ који означава његову способност, исто као што се на испитима у школи дају оцене за различите предмете... Човеку који је стекао милионе - поштено или непоштено, већ о каквом се случају ради - даће се 10. Човеку који је зарадио хиљаде даћемо 5; а ономе који једва успева да не спадне на то да живи у сиротињском дому, даћемо 1; остављајући нулу за оне који живе у сиротињском дому... Жени која је успела да залуди неког човека од моћи, и да игра неку улогу у његовој каријери, даћемо оцену 8 или 9; курви која задовољава само чула таквог човека, и не врши никакав утицај на опште послове, даћемо нулу... Одвојимо класу људи који имају највише показатеље у својој грани делатности и назовимо их елитом".⁴⁰

Друштвена елита, према Парету, није хомогена, она се дели на владајућу елиту, састављену од појединаца који посредно или непосредно играју неку важну улогу у влади, и невладајућу елиту, у коју спадају сви остали из друштвене елите. Владајућа елита се, зависно од урођених способности и склоности (резидуа), диференцира на две групе које одређују карактер владавине и садржину политичког живота у друштву. Прву групу чине они код којих превладавају резидуе комбиновања. Парето их, следећи Макијавелија, фигуративно назива лисицама, јер стичу власт и владају помоћу лукавства и преваре, помоћу дипломатске манипулације и веште комбинаторике. Европске демократије су, по њему, политичка парадигма за начин владавине ове елите. Другу групу чине они код којих доминирају резидуе постојаности агрегата. Њих Парето назива лавовима. Они стичу власт и моћ директним и оштрим деловањем, и као што им и име говори, склони су да владају помоћу силе. Војне диктатуре су најбољи пример за ту врсту владајуће елите.

⁴⁰ V. Pareto, *Mind and Society*, New York 1935. knjiga III, paragrafi: 2027 i 2031.

Владавина елита је, за Парета, универзални закон друштвеног живота. Када једна елита пропадне замењује је друга. Тај процес замене (смене) елита, који Парето назива "циркулацијом елите", наступа када у вишим слојевима владајуће елите долази до нагомилавања "декадентних елемената који више не поседују резидуе погодне да се ти слојеви одрже на власти, и који избегавају употребу силе, док у међувремену у нижим друштвеним слојевима у први план долазе елементи супериорних квалитета који поседују резидуе погодне за вршење функције владавине и спремни су да се користе силом".⁴¹ Пошто је процес "циркулације елита" вечан, у историји не постоји никакав политички прогрес. Сви политички системи који су до сада постојали и који ће убудуће настајати су, сматра Парето, пуке су варијације универзалне владавине елите.

Теоријска схватања Моске представљају "мост" између традиционалног, конзервативног и демократског елитистичког приступа друштвеној стратификацији. Моска је, као и Парето, сматрао да је владавине одабране мањине, коју он назива политичком класом, неизбежна карактеристика друштвеног живота људи. "У сваком друштву, од оног најнеразвијенијег, преко оног које је стигло до првог ступња цивилизације, све до најуздигнутијег и најјачег, постоје две класе људи: управљачи и подређени. Прва, која је увек малобројна, извршава све политичке функције, монополише власт и ужива све користи које су са њом повезане, док другом, која је бројнија, управља прва, на мање-више легалан начин, или, пак, мање-више самовољно или насилно. Она осигурава, бар привидно, материјална средства, као и она неопходна за живот политичког организма."⁴²

Уколико једна мањина буде свргнута, ништа се у суштини не мења. Уместо ње, сматра Моска, формира се нова владајућа мањина која преузима функције свргнуте мањине. За разлику од Парета, који је сматрао да су особине потребне за владавину елите једнаке за сва времена, Моска је доказивао да се оне разликују од друштва до друштва и да зависе од друштвених функција које владајућа класа мора да обавља. Зато политичке класе "неизоставно пропадају када не могу да обављају оне социјалне задатке ради којих су дошле на власт, или када не могу да обављају оне друштвене задатке које су раније вршиле, или, пак, када њихови квалитети и задаци које обављају, почињу губити вредност у друштвеној средини у којој они живе".⁴³

Осим тога, Моска сматра да се моћ политичке класе, односно елите над масом темељи не само на урођеним способностима већ и на материјалној позицији и интелектуалној и моралној супериорности која се стиче васпитањем. Такође, он је посебно наглашавао организованост елите као извор њене друштвене моћи. "Фатална је надмоћност организоване мањине - подређене једном пориву - над дезорганизованом већином. Несавладива је моћ било које мањине над сваком индивидуом која припада већини, која се нађе усамљена пред целокупношћу организоване мањине, док се истовремено може да каже да је она управо организована зато што представља мањину".⁴⁴ Његов следбеник Роберт Михелс је организованост елите сматрао главним извором њене друштвене моћи.

Најзад, за разлику од Парета, који је негирао сваку могућност маса да утичу на елиту, а тиме и на политичке процесе и односе у друштву, Моска је, нарочито у својим познијим делима, доказивао да у том погледу постоје битне разлике између демократије и осталих облика владавине елите. За разлику од затворених система, као што су кастински и

⁴¹ Исто, параграф 2057.

⁴² G. Mosca, *Elementi di scienza politica*, Torino 1923, str. 23.

⁴³ Исто, стр. 105.

⁴⁴ Исто, стр. 53.

сталешки, владајућа елита у демократским системима је отворена. То пружа могућности да се створи елита из широке лепезе друштвених средина, а тиме и да у одлукама које елита доноси могу бити заступљени интереси различитих друштвених слојева.

Демократски елитистички приступ друштвеној стратификацији, за разлику од традиционалног (конзервативног), владавину елите не изводи из урођене духовне супериорности њених чланова над масом, већ из структурално-функционалне сложености друштва, посебно савременог. У друштву, сматрају заговорници демократског елитизма, не може да влада цео народ, али се може демократски владати у име народа и за народ. У модерном, плуралистичком и демократском друштву конкурентске владајуће елите управо то обезбеђују.

Карл Манхајм, један од утемељивача демократског елитизма, сматра, да не може постојати друштво без неког облика моћи. У ранијим класним системима доминирала је хијерархија моћи која се заснивала на наслеђивању својине и богатства, у модерном индустријском друштву доминирају елите које поседују функционалну моћ.

На основу анализе савремене епохе, Манхајм доказује да је од почетка XX века, с развојем модерне индустрије и усложњавањем друштвене структуре стално растао број елита у друштву.⁴⁵ Умногостручавањем елитних група друштво се све више демократизује, јер се елите међусобно конкуришу и неутрализују, и зато ниједна од њих не може, као раније, да монополише власт и суверено влада друштвом. Истовремено, нове и све бројније елите губе ексклузивност старијих елита. Оне постају све отвореније друштвене групе, које се, упркос својој владајућој функцији, не одвајају од других друштвених скупина. Најзад, у модерном индустријском друштву мења се, сматра Манхајм, и систем селекције као и унутрашњи састав елите. Нове елите се не регрутују, као старе, на основу порекла и власништва, већ на бази учинка. Афирмација учинка, односно остварења, као основе друштвеног успеха, доводи до динамизирања и демократизације друштва и друштвених односа, али и до негативне селекције у друштву. Због елиминисања позитивних критеријума при избору елита, као што су "култивисаност" и "стил", све је ређи случај да најспособнији продиру у сферу елитних кругова. Зато је, сматра Манхајм, за опстанак и даљи развој демократског индустријског друштва неопходно обезбедити одговорност при избору функционалних елита, чији престиж у друштву све више опада.

У модерном демократском индустријском друштву владају, по Манхајму, две врсте елита: интегративне и сублимативне. Прве, интегративне елите, које сачињавају политички и организаторски лидери, имају функцију да обезбеђују интеграцију великог броја индивидуалних воља и да тиме омогућавају заједнички друштвени живот људи. Оне у свом деловању, поред институционалног положаја, користе и бројне неформалне канале преко којих врше свој утицај. Сублимативне елите чине моралне, религиозне, естетске и интелектуалне елите. Оне имају задатак да усмеравају интелектуалну енергију људи у правцу размишљања и контемплације, а делују кроз формалне друштвене институције и организације.

Критички елитистички приступ друштвеној стратификацији моћ владајуће мањине изводи из институционалног устројства модерног грађанског друштва. Он не оспорава поделу друштва на владајућу елиту и масу, али за разлику од демократског елитизма, негативно вреднује елиту и њену власт.

Савремени амерички социолог Рајт Милс најзначајнији је мислилац социолошког критичког елитизма. Он сматра да савремено друштво није демократско друштво. То је

⁴⁵ Видети: К. Mannheim, *Man and Society*, London 1971, str. 100 i dalje.

масовно друштво које, својим институционалним устројством и манипулацијама, производи владавину елите моћи, која потире права и слободе појединаца из времена либерализма и чини од њих пасивну и нему масу.

На основу критичке анализе савременог друштва, посебно америчког друштва после Другог светског рата, Милс доказује, супротно демократским елитистима, да у САД и другим високо развијеним индустријским земљама теку снажни процеси централизације и концентрације моћи у привредном, политичком и војном поретку.⁴⁶ Упоредо са ширењем и централизацијом ових поредака долази и до њиховог међусобног повезивања и прожимања. "Одлуке малог броја корпорација утичу на војни и политички, а исто тако и привредни развој догађаја у целом свету. Одлуке војне организације утичу на политички живот и оштро га погађају, а исти утицај врше и на ниво економске активности. Одлуке које се односе у политичкој области одлучујуће утичу на привредну активност и војне планове. Не постоји више, с једне стране, привреда, а, с друге стране, политички поредак - с одговарајућом војном организацијом....Сада постоји политичка привреда, која је на хиљаду начина повезана са војним установама и представља значајан чинилац при доношењу војних одлука".⁴⁷

Из овог структуралног троугла моћи и власти израсла је, сматра Милс, владајућа мањина коју он назива "елитом моћи". Њу сачињавају људи који заузимају стратешке положаје и обављају такве функције у друштву да могу да донесу одлуке које доводе до крупних последица у друштву. А то су људи који се налазе на командним позицијама у великим корпорацијама, војсци и савезној држави. Елиту моћи, дакле, сачињавају припадници трију елита - привредне, политичке и војне. "Владајућа елита састоји се од људи истакнутих у области политике, привреде и војске".⁴⁸ Они су међусобно повезани пореклом, образовањем, каријерама, сличним начином живота, интересима и погледом на свет. Припадници ових елита са "лакоћом прелазе са положаја једне хијерархије на неки положај у остале две хијерархије, и то тако да са лакоћом прерастају посебне интересе било којих од тих институционалних средина. Самим својим каријерама и активностима они повезују три врсте средина".⁴⁹

Елита моћи, према Милсу, обухвата низ "виших друштвених кругова" који имају највише онога што људи у америчком друштву највише желе: новац, моћ и углед, а тиме и одговарајући начин живота. Елиту, међутим, не чине, напосто богати и моћни угледни људи. Они то не би могли бити када не би заузимали врхунске положаје у стратешким институцијама друштва. Такве институције чине неопходну основу моћи, богатства и престижа. Оне су главна средства у њиховом стицању.

Припадници елите моћи, сматра Милс, нису усамљени на свом управљачком трону. "Њихови саветници и консултанци, као и људи који утичу на формирање јавног мњења, или у име тог јавног мњења говоре, често имају одлучујућу улогу у формирању идеологије и одлука владајуће елите. Непосредно испод хијерархијске елите, налазе се професионални политичари средњег нивоа моћи, политичари - чланови Конгреса - или припадници група које утичу на јавни живот".⁵⁰

⁴⁶ Р. Милс, *Елита власти*, Београд 1964, стр. 8.

⁴⁷ *Исто*, стр. 9.

⁴⁸ *Исто*, стр. 358.

⁴⁹ *Исто*, стр. 373.

⁵⁰ *Исто*, стр. 4.

Елитистички приступ друштвеној стратификацији, иако указује на један важан узрок социјалног диференцирања друштва, у основи је једностран. Стога не може послужити као једини приступ, односно теоријски модел за објашњење стратификације друштва, јер занемарује значај других, исто тако фундаменталних фактора социјалног раслојавања друштва. Пре свега, реч је о својини као једног од главних узрока друштвеног раслојавања. И најповршнији поглед на друштво и његову анатомију указује да у њему постоје власничке и невласничке групе, као и да се власничке групе, зависно од величине богатства, диференцирају на подгрупе. Ова имовинска диференцијација није, како то доказују заговорници елитизма, пука последица разлика у друштвеној, односно политичкој моћи. У капиталистичким друштвима где је доминантна приватна својина, разлике у политичкој моћи, по правилу, проистичу из разлика у економској, односно својинској моћи. Само у друштвима где је доминантна државна својина, као што су социјалистичка и стара азијатска и средњовековна друштва, политичка моћ је доминантан узрок социјалног раслојавања.

Елитистички приступ, поред својине, занемарује и значај разлика у тржишној вредности појединих делатности људи и њихов утицај на социјално раслојавање друштва. Различите људске делатности, пре свега, мануелне и интелектуалне, имају различит функционални значај у друштву, захтевају различит степен стручности и знања, као и припрему за њихово обављање. Због тога оне и имају различиту тржишну вредност, а људи који их обављају различиту економску и политичку моћ и углед у друштву.

Но, и поред ових теоријских слабости и недостатака, елитистички приступ друштвеној стратификацији не може се одбацити, јер је он уверљиво, мада пренаглашено, доказао да је друштвена, односно политичка моћ једна од фундаменталних основа социјалног стратификовања друштва. Зато овај приступ, уз креативну комбинацију са марксистичким и функционалистичким приступом, може послужити као плодотворно теоријско полазиште за разумевање и објашњење социјалне стратификације, како савремених тако и традиционалних друштава.